

جمهوری اسلامی ایران

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه سوره

دانشکده فرهنگ و ارتباطات

پایان نامه تحصیلی در مقطع کارشناسی ارشد رشته تبلیغ و ارتباطات فرهنگی

عنوان پایان نامه:

نحوه بازتاب دین داری در سریال های دینی تلویزیون

(تحلیل محتوای سریال مدینه ۱۳۹۳)

استاد راهنما:

دکتر علی اصغر کیا

استاد مشاور:

دکتر جواد صادقی

نگارش و تحقیق:

فاطمه پور بصیر

نیمسال اول ۱۳۹۵

به نام خداوند جان و خرد

چکیده

نقش ارتباطات بر تبلیغ و گسترش ادیان از بدو خلقت بشر بر کسی پوشیده نیست و امروز رسانه های نوین ابزارهای اصلی این ارتباطات هستند. یکی از قدرتمند ترین و موثرترین رسانه های نوین، تلویزیون است. تلویزیون به منزله یک رسانه دیداری و شنیداری، زندگی انسان ها را تسخیر کرده است.

این پژوهش به بررسی نحوه بازتاب دینداری در سریال های دینی تلویزیونی (تحلیل محتوای سریال مدینه، ۱۳۹۳) با تاکید بر الگوی دینداری گلاک و استارک و الگوی شجاعی زند و مولفه های دین داری بخشی و ایازی می پردازد. در این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی و تدوین پرسشنامه معکوس، ۱۷ مولفه ابعاد دینداری با روش کدگذاری استخراج و بررسی شد. نتایج حاصل از این پژوهش گویای این است که صبوری، اخلاق گرایی، گذشت، طبقه اجتماعی بالا و خیر مطلق بودن برای شخصیت های مرجح و دیندار و در مقابل آشفتگی، بی قیدی اخلاقی، عصبی بودن، طبقه اجتماعی پایین و شر مطلق بودن برای شخصیت های نامرجح و بی دین بازنمایی شده اند. همچنین ۴۲ مورد از مولفه های دینی در بعد رفتاری با بیشترین میزان و ۴ مورد در بعد نظری با کمترین میزان در این سریال بازتاب داده شده است.

واژه های کلیدی: دین، دینداری، تلویزیون، سریال، بازتاب

Abstract

The role of communication on the promotion and spread of religions since the creation of mankind is no secret and today's new media are main tools for communication. One of the most powerful and influential new media is television. Mainstream television as a medium, has captured people's lives

This paper explores how religious reflection on religious TV series (serial content analysis of Medina, 1393) with emphasis on pattern Glock and Stark's religiosity and pattern of religiosity Shojaeezand and pattern of religiosity Bakhshi and Ayazi. In this paper, using quantitative content analysis and editing reverse questionnaire, 17 components were extracted and religious aspects of coding method. The results of this paper suggest that patient, moral behavior, forgiveness, social class and absolute good for the preferred and religious characters and the chaos, moral permissiveness, nervousness, low social class and absolute evil characters and religion are represented. As well as 42 religious component in the treatment of the highest theoretical dimension with the lowest and 4 is reflected in this series.

key words: Religion, religiosity, TV, Serial, content analysis

فهرست مطالب

عنوان

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱- بیان موضوع ۸
- ۲-۱- اهمیت و ضرورت موضوع ۱۰
- ۳-۱- تشریح فرایند تاریخی موضوع ۱۱
- ۴-۱- اهداف پژوهش ۱۱
- ۵-۱- پرسش های پژوهش ۱۱

۶-۱- تعاریف نظری

- ۱-۶-۱- دین ۱۱
- ۲-۶-۱- دین داری ۱۲
- ۳-۶-۱- شاخص های دین داری ۱۲
- ۴-۶-۱- سریال های دینی ۱۲
- ۵-۶-۱- بازنمایی ۱۲
- ۷-۱- اطلاعات کلی درباره سریال مدینه ۱۲

فصل دوم: بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش

- ۱-۸- مفهوم دین ۱۷
- ۱-۸-۱- دین از منظر دانشمندان اسلامی ۱۸
- ۱-۸-۲- دین از منظر دانشمندان غربی ۲۱
- ۱-۸-۳- مفهوم دین داری ۲۲
- ۱-۸-۴- نظریه های دین داری ۲۴
- ۱-۸-۵- الگوی سنجش مراتب دین داری ۲۵

۹-۱- مفهوم رسانه

- ۱-۹-۱- تعریف رسانه ۲۶
- ۱-۹-۲- خصوصیات رسانه ۲۶

- ۳-۹-۱- اهمیت کاربرد رسانه ۲۷
- ۴-۹-۱- کارکرد رسانه ۲۷
- ۵-۹-۱- مهمترین رسانه ها ۲۸
- ۶-۹-۱- اهمیت رسانه های دیداری ۲۸
- ۷-۹-۱- رسانه و مدرنیته ۳۲
- ۸-۹-۱- نظریه های مطرح در رسانه ۳۵
- ۹-۹-۱- نسبت دین و رسانه دینی ۳۸
- ۱۰-۹-۱- چالش ها و راهکارهای رسانه دین ۴۹

۱-۱۰- مفهوم تلویزیون

- ۱-۱۰-۱- تعریف تلویزیون ۵۳
- ۲-۱۰-۱- سریال های تلویزیونی ۵۳
- ۳-۱۰-۱- نسبت دین و تلویزیون ۵۴
- ۱۱-۱- پیشینه تحقیق ۵۹
- ۱۲-۱- چارچوب نظری ۶۵
- ۱-۱۲-۱- نظریه کاشت ۶۶
- ۲-۱۲-۱- الگوی دین داری گلاک و استارک ۶۷
- ۳-۱۲-۱- الگوی شجاعی زند ۶۸
- ۴-۱۲-۱- الگوی بخشی و ایازی ۶۹

فصل سوم: روش تحقیق

- ۱۴-۱- روش تحقیق ۷۱
- ۳-۲- تعریف متغیرها ۷۲
- ۳-۳- واحد تحلیل ۷۴
- ۳-۴- جامعه آماری ۷۴
- ۳-۵- نوع و روش نمونه گیری ۷۴
- ۳-۶- تکنیک و ابزار گردآوری اطلاعات ۷۴
- ۳-۷- تکنیک و ابزار پردازش داده و یافته ها ۷۵

۳-۸-روایی و پایایی ۷۵

فصل چهارم: یافته های پژوهش

۴-۱-خلاصه داستان سریال ۷۸

۴-۲-پرسشنامه معکوس ۸۰

۴-۳-بررسی سریال با توجه به مولفه های دینی ۸۱

۴-۴-پاسخ پرسش های تحقیق ۸۷

فصل پنجم: نتیجه گیری

۵-۱-خلاصه یافته های تحقیق ۹۱

۵-۲-نتیجه گیری ۹۲

۵-۳-محدودیت های تحقیق ۹۴

۵-۳-۶-پیشنهادهای تحقیق ۹۵

پیوست

پرسشنامه معکوس ۹۷

فهرست منابع و مآخذ ۱۰۰

فصل اول

کلیات پژوهش

الف) مقدمه

برنامه های تلویزیون ایران را می توان در طول طیفی قرار داد که یک سر آن برنامه های دینی و سر دیگر آن برنامه های سرگرم کننده غیردینی قرار می گیرند. سایر برنامه ها نیز به میزان تأکید بر محتوای دینی یا سرگرم کنندگی، در میانه طیف و نزدیک به هریک از دو سر آن قرار می گیرند. در نقطه وسط طیف نیز نوع سومی از برنامه ها قرار دارند که اگرچه در اقلیت هستند اما به میزان یکسان، دینی و سرگرم کننده هستند. ادعا این است که دو دسته نخست برنامه ها یعنی برنامه های سرگرم کننده و برنامه های دینی مستقیم (مثل سخنرانی از منبر، عزاداری در مساجد، مداحی ها، دعاخواندن های دسته جمعی و ...)، در عمل کارکرد واحدی پیدا کرده و مخاطب را به سمت دوری از دین تشویق می کنند. تلویزیون ایران در سطح کلان با هدف انسان سازی و ایفای نقش مدرسه های بزرگ تعریف شده است. معنای انسان سازی در این تعریف، ایجاد یا رشد انسان دینی (به طور خاص مسلمان شیعه) است که نسبت به اعتقادات خود آگاهی کامل داشته و به آنها عمل می کند. این انسانی است که به دلیل عمل به اعتقاداتش خواه ناخواه در جریان امور سیاسی و جاری جامعه قرار گرفته و نسبت به آنها حساس است؛ انسان دینداری که موضع گیری و عمل سیاسی اش بر اعتقادات دینی اش مبتنی است. این هدفی است که از بیرون به تلویزیون منتسب شده است. بیرون یعنی زمینه اجتماعی که تلویزیون در آن قرار دارد. زمینه اجتماعی تلویزیون ایران در سطح کلان، دولت و حکومت جمهوری اسلامی است که قوانین آن مقید به احکام دینی است. همچنین جامعه ایران در کل یک جامعه دینی است که البته میزان دینداری و آگاهی های دینی اعضای آن متفاوت است. از آنجا که تلویزیون چنین رسالتی را برای خود تعریف کرده و در چنین زمینه اجتماعی به فعالیت مشغول است، می توان گفت رسانه دینی است و از آنجا که تلویزیون دولتی است و زیر نظر حکومت اداره می شود، رسانه ایدئولوژیک است. (راودراد، ۱۳۸۸).

فصل حاضر بیان مساله و معرفی موضوع تحقیق حاضر را در برمی گیرد که بر اساس مروری بر منابع تحقیق تنظیم شده است. در ادامه فصل، هدف از تحقیق حاضر، پرسش ها و فرضیات مطرح در تحقیق و اهداف، روش تحقیق و مراحل آن ارائه شده است.

۱- بیان موضوع

نیل پُستمن^۱ متفکر شناخته شده ای ارتباطات معتقد است تلویزیون رسانه ای است که در عصر مدرن به وجود آمده و ماهیت سکولار دارد. نه تنها از تلویزیون نمی توان برای تبلیغ دین استفاده کرد بلکه باید منتظر آسیب هایی بود که این رسانه به اخلاق و کرامت انسانی در جامعه می زند. از نظر وی تلویزیون به این دلیل نمی تواند اثرات مثبت دینی داشته باشد که فضای ارتباطی تلویزیون فضایی غیرمقدس مثل خانه است که فاقد خصوصیات مکان های مقدس مرتبط با دین مثل مسجد و کلیساست (پُستمن، ۱۳۷۲). می توان گفت شاید

^۱Neil postman

تلویزیون و دین به حکم آنچه باید، هیچ نسبتی با همدیگر نداشته باشند، اما دین رسانه ای شده، یا به عبارت دیگر مناسک و عقاید دینی که با تغییر رمزگذاری از شکل صرفاً دینی درآمده و در قالب رسانه ای قرار گرفته است، می تواند در تلویزیون عرضه شود و بر دینداری مخاطب تأثیر نیز بگذارد. البته این در حالی است که درباره تلویزیون دینی در یک فضای رقابتی با سایر تلویزیون های دولتی و خصوصی صحبت شود اما در رابطه با جامعه ایران که فضایی غیررقابتی دارد و تلویزیون اصولاً دولتی است، می توان گفت حتی همین تأثیر مثبت نسبی نیز مورد سؤال است نه به دلیل ماهیت غیر دینی تلویزیون، بلکه به دلیل غیرانتخابی بودن برنامه دینی از جانب مخاطب (راو دراد، ۱۳۸۸).

دین، دینداری و هویت دینی در نظریه ها و پژوهش های علوم اجتماعی همواره مورد توجه بوده است. این امری پذیرفته شده در میان دانشمندان علوم اجتماعی است که هویت دینی نقش پررنگی در زندگی مردم داراست. این دیدگاه در تفکرات و نظریه های جامعه شناسان مختلف از جمله دورکیم، وبر، زیمل، یواخیم و ... ریشه داشته است (میشل، ۲۰۱۱). یکی از مهم ترین آرمان های انقلاب اسلامی ایران تربیت نسلی مومن و معتقد به احکام اسلامی می باشد. در راستای دستیابی به این هدف مقدس نهادهایی چون آموزش و پرورش و رسانه های جمعی نقش به سزایی ایفا می کنند. به خصوص رسانه ها و از میان رسانه ها «تلویزیون» به واسطه تاثیر گذاری بالا در مخاطب می تواند در جذب افراد کم انگیزه موفق عمل کند. از طرفی دیگر مخاطب در تلویزیون به قدری مهم است که برنامه سازان تلویزیونی برای انتقال پیام مورد نظر خود به مخاطب باید شناخت صحیحی از خواستها و نیازهای وی داشته باشند. این مساله که مخاطب از پیام پخش شده در تلویزیون چه چیزی دریافت میکند به مراتب مهم تر از این مساله است که کارگردان چه چیزی می سازد. از طرف دیگر طی سالیان اخیر انتقال مفاهیم و احکام دینی از طریق برنامه های پر بازدید تلویزیون مانند «سریال های دینی» مورد توجه محققان و علمای دینی قرار گرفته است سریال هایی که در ماه هایی چون ماه مبارک رمضان و یا ماه محرم بیشترین زمان پخش و گاه بودجه هایی کلان را در بین برنامه های تلویزیونی به خود اختصاص میدهند.

مسئله ای که ذهن محقق را به خود مشغول داشته این است که در سریال های تلویزیونی با محوریت دین، مبانی دینی چگونه بازتاب می یابد. در این پایان نامه سعی شده با تحلیل محتوا سریال مدینه که در ماه مبارک رمضان سال ۱۳۹۳ و با محوریت مبانی دینی از رسانه ملی پخش شد این مقوله مورد ارزیابی قرار گیرد. تحقیقات مختلف با نگاه های متعددی رابطه دین و تلویزیون را مورد توجه قرار داده اند که به مواردی از آنها اشاره می کنم. موسی پور و درتاج (۱۳۸۷) به «ارزشیابی پویانمایی های دینی تلویزیون جمهوری اسلامی ایران» پرداخته اند؛ باهنر (۱۳۸۷) «رسانه های جمعی و تولیدات دینی برای کودکان را با ارائه رویکردی ارتباطی فرهنگی و رسانه ها و دین» مطالعه نموده است؛ حسن خانی (۱۳۸۷) «تعامل و تقابل رسانه و مذهب در خاورمیانه با تأکید بر ایران» را بررسی کرده است؛ محسنیان راد (۱۳۸۵) «ترویج دین از طریق تحریک عاطفه در رسانه های معاصر در مقایسه با ترویج مبتنی بر تعقل در صدر اسلام»، گیویان (۱۳۸۵)

«آیین، آیینی سازی و فرهنگ عامه پسند دینی: تأملی در برخی بازنمایی های بصری دینی و شیوه های جدید مداحی» را مورد بررسی قرار داده اند. نیومن (۱۹۹۶) به «تهدید دین توسط برنامه های تلویزیون نسبت به عقاید، ارزش ها و نگرش های سنتی» پرداخته و رقابت نیروهای فرهنگی تلویزیون و مذهب را از یک نگاه گسترده نظری بررسی کرده است. گونتر و راجیل (۱۹۹۴) با طرح سؤال «آیا دیدن، باور کردن است؟» به مذهب و تلویزیون در دهه ۹۰ و فوره (۱۹۸۷) به «تلویزیون، مذهب و شکل گیری ایمان، ارزش ها و فرهنگ» پرداخته اند. هورسفیلد (۱۹۸۴) «تجربه امریکایی از تلویزیون مذهبی»، ایسکیل و جیمز (۱۹۹۴) «نمایش مذهب و معنویت در شبکه داستانی تلویزیون»، بلوم (۱۹۶۹) «برنامه های مذهبی تلویزیون»، ال (۱۹۷۴) «مدل های پخش مذهبی»، گیزاردی (۱۹۸۹) «مذهب در عصر تلویزیون» را مطالعه کرده اند. تمامی این مطالعات به نوعی به مطالعه محتوای دینی رسانه ها و رابطه آنها با مخاطب پرداخته اند (راودراد، ۱۳۸۸).

با توجه به موارد فوق در این پایان نامه با تحلیل محتوای سریال مدینه چگونگی بازتاب دینداری در سریال های دینی تلویزیونی بررسی خواهد شد.

۲- بیان ضرورت و اهمیت موضوع

الف) ضرورت و اهمیت نظری یا علمی:

درباره سریال های دینی در ایران، کمتر تحقیق و بررسی صورت گرفته است. بیشتر نوشته ها در این خصوص، یا نوشته های روزنامه نگاری بوده اند یا مباحث مطرح شده در نتیجه فضای پخش یک سریال معین است که کمتر دنبال شده است. در دهه اخیر، این گونه سریال ها رو به فزونی بوده اند و دست کم دو یا سه شبکه در ایام و مناسبت های خاص (ایام عزاداری محرم یا ماه رمضان) به تولید این سریال ها می پردازند. همچنین، این سریال ها نه تنها از نظر کیفی ارتقا یافته اند، بلکه از نظر محتوا و پیام هواداران، مخالفان بسیار داشته اند. این موضوع بیان کننده آن است که بررسی این سریال ها در جامعه ایرانی از اهمیت بسیاری برخوردار است و با توجه به فضای دینی جامعه ایران نیازمند تحقیق و بررسی بیشتری است.

ب) ضرورت و اهمیت عملی یا اجتماعی:

ضرورت بررسی قابلیت ها و علل توفیق تحقیق حاضر، توفیق این گونه ی نسبتاً جدید برنامه تلویزیونی را بیشتر می کند. پیش از هر گونه نتیجه گیری در خصوص سازگاری یا عدم سازگاری این گونه برنامه ها با شرایط فرهنگی و اجتماعی، می باید به شناخت بهتری از برنامه های تلویزیون دست یافت. ضرورت شناخت ویژگی های برنامه های دینی تلویزیونی به عنوان یک گونه ی تلویزیونی به همه ی ابعاد ساختاری آن مطرح است تا با فراهم آمدن مرجع اطلاعاتی به زبان فارسی برای علاقمندان و پژوهش گران در شناخت مناسب از قابلیت های این نوع برنامه سازی، زمینه های پژوهش های جامع تر بعدی و همچنین فعالیت های فراگیرتر

عملی در این زمینه مهیا می شود. نتایج تحقیق حاضر می تواند در سازمان های فرهنگی و دینی و دانشگاه و سازمان صدا و سیما مورد استفاده قرار گیرد.

۳- تشریح فرایند تاریخی موضوع یا مسئله تحقیق:

تحقیقات مشابه ای در مورد نحوه بازتاب دینداری در سریال های دینی تلویزیون (تحلیل محتوای سریال مدینه سال ۱۳۹۳) باشد، صورت نگرفته است. لذا می توان نتیجه گرفت که پژوهش حاضر نمونه مشابه که در زمینه نحوه بازتاب دینداری در سریال های دینی تلویزیون انجام شده باشد، وجود ندارد.

ب) بیان اهداف

-هدف اصلی

چگونگی بازتاب دین داری در سریال مدینه

-اهداف فرعی

شناسایی ابعاد دین داری در سریال های دینی

شناسایی مقوله های مورد استفاده در طبقه بندی شخصیت های سریال

شناسایی خصوصیات کاراکترهای دین دار و بی دین در سریال مدینه

ج) گزاره های تحقیق

پرسش اصلی:

دین داری در سریال مدینه چگونه تصویر شده است؟ (بازنمایی شده است)

پرسش های فرعی:

کدام بعد دینداری بیشتر در سریال مدینه بازنمایی شده است؟

شخصیت های سریال براساس چه مقوله هایی در این سریال طبقه بندی می شوند؟

چه خصوصیتی (شخصیتی و رفتاری) تعیین کننده شخصیت های دیندار و بی دین در این سریال می باشد؟

د) تعاریف نظری:

دین:

از تعاریف موجود برای دین، تقسیم بندی های گوناگونی می توان ارائه داد. یکی از جهاتی که بر مبنای آن تقسیم بندی تعاریف صورت گرفته، نسبت تعریف دین با خود دین است. بر این مبنای، تعاریف ارائه شده از دین به دو دسته تعارف درون دینی و برون دینی تقسیم می شود. متکلمان در مقام تعریف دین، به نوعی نگاهی

درونی دارند، یعنی بیشتر با توجه به ادله و منابع یک دین خاص به تعریف همان دین می‌پردازند و اگر هم به نقد سایر تعاریف می‌پردازند، از همین زاویه به مسئله نگاه می‌کنند. برای مثال، در حوزه‌ی اسلام، دین به نظامی از باورها و توصیه‌ها از طرف خداوند برای هدایت و سعادت انسان‌ها اطلاق می‌شود (بخشی و ایازی، ۱۳۹۴: ۹۳)

دین، انقیاد، خضوع، پیروی، اطاعت، تسلیم و جزاست و معنای اصطلاحی آن مجموعه عقاید، اخلاق، قوانین، ومقرراتی است که برای اداره امور جامعه انسانی و پرورش انسانهاست هم‌هنگی قوانین و مقررات آن با نیاز واقعی جامعه و مناسبت آن با تحولات اجتماع و مطابقت آن با سرشت و مسیر جوهری انسان میزان حق بودن آن است (آملی ۱۳۷۸).
دینداری:

دینداری به معنای داشتن اهتمام دینی است. به نحوی که نگرش، گرایش و کنش های فرد تحت تأثیر آن قرار می‌گیرد (همیل فارب، ۱۹۷۷).

شاخص های دینداری:

دینداری را اگر تاثیر و تجلی کم و زیاد دین در ذهن، روان و رفتار فرد بدانیم و آن را از طریق ابعاد تفصیل یافته اش، یعنی عقیده، ایمان، عبادت، اخلاق و شریعت دنبال کنیم، با ابعاد پنج گانه زیر می توان شناخت: معتقد بودن، مومن بودن، اهل عبادت بودن، اخلاقی عمل کردن و متشرع بودن. (احمدی، یعقوب، ۱۳۸۸).
از شاخص های دینداری می توان به اهتمام فرد در بالاتر بردن دانش ومعلومات دینی خود، در داشتن ظاهر دینی (رعایت حجاب و حیا، مراعات حد و حدود اخلاقی و دینی بین زن و مرد) ، در اقامه و برپایی شعائر) برپایی نماز، گرفتن روزه، پرهیز از دروغ گویی و تهمت زدن و ربا خواری) اشاره کرد (خزایی، علی، ۱۳۹۱).
سریال های دینی:

برنامه‌ای تلویزیونی است که به صورت مجموعه‌ای از داستان‌های به هم پیوسته و با محوریت مبانی و اصول دینی (دین اسلام) ساخته می‌شود تا هر شب یا هر هفته قسمتی از آن‌ها پخش شود. این مجموعه‌ها معمولاً از دو یا چند "فصل" تشکیل می‌شوند.

سریال‌ها اساساً بر مبنای پنهان کردن داستان استوار هستند، تا بتوانند با این کار مخاطبان خود را - که به صورت فصلی و دوره‌ای این مجموعه را تماشا می‌کنند - حفظ کنند (ویکی پدیا، دانشنامه آزاد).

بازنمایی:

ساختی که رسانه‌های جمعی از جنبه‌های مختلف واقعیت مثل افراد، مکان‌ها، اشیاء، اشخاص، هویت‌های فرهنگی و دیگر مفاهیم مجرد ایجاد می‌کنند. تجلی بازنمایی‌ها ممکن است به صورت گفتاری، نوشتاری یا تصاویر متحرک باشد. (Dyer, Richard, 2005)

^۱ جواد آملی، ۱۳۸۱؛ آیت‌اللهی، ۱۳۸۳؛ حسینی، ۱۳۷۴

ه) اطلاعات کلی درباره سریال مدینه

مجموعه تلویزیونی مدینه، نوشته سعید نعمت الله و به کارگردانی سیروس مقدم و تهیه کنندگی زینب تقوایی ساخته گروه اجتماعی شبکه یک سیما است که در ایام ماه رمضان سال ۹۳ از این شبکه پخش شد. سیروس مقدم در ۱۳ سال ۲۷ سریال ساخته است. مقدم با سریال «پلیس جوان» به شهرت رسید. از دیگر سریال های موفق او می توان از اغماء، نرگس، روز حسرت، تا ثریا و چارودیواری نام برد؛ سری «پایتخت» از معروفترین آثار او به شمار می رود که بر اساس طرحی از محسن تنابنده به صورت اپیزودیک ساخته شده است. داستان فیلم مدینه درباره زنی به نام مدینه است که هم قهرمان است و هم ضد قهرمان و دچار فراز و نشیب هایی می شود. این سریال ۲۷ قسمت بوده است. نقش اصلی این سریال را پریش نظریه در نقش مدینه، مهدی سلطانی در نقش عبدی، شبنم مقدمی در نقش روحی، مهرداد صدیقیان در نقش بهمن و مجید صالحی در نقش عزیز بازیگران اصلی این مجموعه تلویزیونی را بر عهده دارند و گلاره عباسی، آرام جعفری، آناهیتا افشار (هانیه) و مجید صالحی (عزیز)، بهزاد فراهانی (بلبل)، آتیلا پسیانی (جهان)، رضا رویگری (شهرام)، مریم بوبانی (طاهره)، لیندا کیانی (مینا)، شیوا ابراهیمی (پرستار)، سید مهرداد ضیایی (خسرو)، اسماعیل سلطانیان، بهنوش صادقی (اعظم)، داریوش سلیمی (سعید)، علی صالحی (محسن)، نوید خدانشناس (احمدرضا)، امیر حمیدزاده، علیرضا مهران (افلاطون)، کریم قربانی (کریم) و... نیز دیگر بازیگران سریال هستند.

فصل دوم

مروری بر ادبیات نظری پژوهش و پیشینه تحقیق

گروهی ذات رسانه را غیر دینی برمی شمارند و برخی دیگر بر گریزناپذیری ساحت رسانه از دین سخن می گویند. برخی دین را در رسانه محدود به قلمرو اخلاق و هنجارها می کنند و دسته ای دیگر همه ضلوع و ابعاد دین را در رسانه معاصر مؤثر برمی شمارند. عده ای معتقدند پیوند میان حوزه دین و رسانه دیرینه است و از چاپ انجیل به عنوان اولین کتاب چاپی جهان در ۱۴۵۳ از جانب گوتنبرگ اشاره می کنند اما برخی نقطه عطف در مطالعات دین و رسانه را به سال ۱۹۵۵ ارجاع می دهند که پارکر و باری نخستین اثر برجسته در این دوره را نگاشتند. همین دسته ظهور پدیده تله و نجلسیم (تبشیرگری تلویزیونی) را اواسط دهه ۱۹۷۰ را اوج مناقشات و بررسی های نسبت میان دین و رسانه برشمردند. (Harris, 1998, 325)

تامس لیندلف در مقاله هایی که به مطالعه رسانه های دینی می پردازد از دوره سرشار از تحولات عظیم در عرصه دین در ایالات متحده آمریکا از ۱۹۸۰ به بعد یاد می کند که از نیمه دهه ۱۹۹۰ میلادی به عنوان بنیاد جنبش های اجتماعی دینی ظهور کرد. بررسی آراء مختلف در حوزه دین و رسانه بدون بررسی و تحلیل صحیح مفاهیم بنیادینی همچون دین، رسانه، سکولاریسم، ذات گرایی، موجبیت فرهنگی و معرفتی و رویکردهای سه گانه ابزارانگاران، کارکردگرایانه، و بالاخره غایت انگارانه میسر نخواهد بود. از این رو بسیاری از پژوهش هایی که به تحقیق رسانه دینی پرداختند، به سبب غفلت از مرز ظریف دو عبارت رسانه دینی و دین رسانه ای به رهیافت دوم روی آورده و بدون تبیین صحیح رویکردهای مختلف، پنداشتند تفاوتی میان دو رهیافت وجود ندارد. (لیندلف، ۱۳۸۸، ۱۵۸)

فصل حاضر با عنوان بررسی و طبقه بندی یافته های تحقیقات محققان مختلف در سطح دنیا و شناسایی نقاط عطف و خلاهای تحقیقاتی را در برمی گیرد. این فصل شامل تعاریف، اصول و مبانی نظری، مروری بر ادبیات موضوع و تحقیقات صورت گرفته در ارتباط با موضوع مورد بحث می باشد.

مفاهیم و مبانی نظری

۲-۲-۱) مفهوم لغوی دین

دین، که به آن آیین، و کیش نیز گفته می‌شود؛ در لغت به معنای راه و روش تعبیر شده که بر این اساس می‌توان آن را به راه و روشی که افراد انسان برای زندگی خود اختیار می‌کنند تعبیر نمود.

همچنین دین در اصطلاح یک جهان بینی و مجموعه‌ای از باورها است که می‌کوشد توضیحی برای یک رشته از پرسش‌ها که در طول زندگی بشر برای او مطرح می‌شود مانند چگونگی پدید آمدن اشیا و جانداران و کیفیت آغاز و پایان احتمالی چیزها، و چگونگی زیستن ارائه دهد.

دین مجموعه‌ای از نظامهای فرهنگی، اعتقادی و جهان بینی‌هایی است که با ایجاد نمادهایی، انسان را به ارزشهای روحانی و گاه به ارزشهای معنوی ارتباط می‌دهد. بیشتر ادیان با شرح روایات، الگوها، سنن و تاریخهای مقدسشان قصد دارند که به زندگی معنا دهند یا به هستی شناسی بپردازند. آنها مایلند تا اصولی اخلاقی، دینی یا یک سبک زندگی بهتری از ایده‌هایشان را درباره ماهیت انسان و جهان هستی ارائه دهند.

گاهی اوقات واژه دین با ایمان یا نظام اعتقادی اشتباه گرفته می‌شود، اما دین با باور شخصی که جنبه عمومی دارد متفاوت است. اکثر ادیان رفتارهایی همچون مراحل سلوک روحانی، تعریفی که پیروان یا اعضای همان دین از آن دارند، مجامع عمومی، نشستهای منظم [مذهبی] یا خدماتی که به منظور حل مشکلات یا عبادات انجام می‌شود مکانهای مورد احترام (چه طبیعی باشد یا بنا شده) و یا کتابهای مقدس سازماندهی می‌شوند. اعمال [مذهبی] یک دین همچنین ممکن است شامل آیین‌ها، مراسم یادبود از نعمتهای یک خدا یا خدایان، قربانیها، جشنها، ضیافتها، بیخودی، تشرّف، مراسم تدفین، خدمات ازدواج و نکاح، مراقبه، موزیک، هنر، رقص، خدمات عمومی یا دیگر جنبه‌های فرهنگی انسان شود.

توسعه دین فراخور فرهنگهای مختلف اشکال مختلفی به خود گرفته‌است. برخی ادیان تأکید را بر باورها قرار داده‌اند در حالیکه ادیان دیگر بر اعمال تکیه دارند. برخی ادیان روی تجربیات دیداری، ایمان فردی تمرکز دارند در حالیکه دیگر ادیان فعالیتهای جمعی دینی را ارزشمندتر می‌دانند. برخی ادیان ادعا می‌کنند که جهانی هستند، باید به قانونها و جهان بینی‌شان اعتقاد داشته باشند، در حالیکه ادیان دیگر فقط بوسیله یک گروه کاملاً مشخص یا محدود فعالیتهای خود را انجام می‌دهند. در بسیاری از جاها دین با سازمانهای عمومی همچون آموزش و پرورش، بیمارستانها، خانواده، حکومت و سلسله مراتب سیاسی آمیخته شده‌است. انسان‌شناسانی مثل جان مونوگان و پیتیر جاست اظهار می‌کنند: «واضح به نظر می‌رسد یکی از کمکهایی که دین به ما می‌کند تا انجام دهیم درگیر شدن با مشکلات زندگی انسانی است، مشکلاتی که مهم، پایدار و غیرقابل تحملند. یک روش مهمی که باورهای دینی برای انجام این کارها به ما کمک می‌کنند فراهم آوردن یک دسته از ایده‌ها درباره چگونگی و چرایی این جهان است که با کنار هم قرار دادن آنها به انسانها اجازه می‌دهد که خود را با نگرانیهایشان سازگار کنند و با بداقبالی‌هایشان روبرو شوند. (دانشنامه آزاد، ویکی پدیا، ریشه شناسی دین)

از تعاریف موجود برای دین، تقسیم‌بندی‌های گوناگونی می‌توان ارائه داد. یکی از جهاتی که بر مبنای آن تقسیم‌بندی تعاریف صورت گرفته، نسبت تعریف دین با خود دین است. بر این مبنای، تعاریف ارائه شده از دین به دو دسته تعاریف درون دینی و برون دینی تقسیم می‌شود. متکلمان در مقام تعریف دین، به نوعی نگاهی درونی دارند، یعنی بیشتر با توجه به ادله و منابع یک دین خاص، به تعریف همان دین می‌پردازند و اگر هم به نقد سایر تعاریف می‌پردازند، از همین زاویه به مسئله نگاه می‌کنند. فلاسفه دین و متخصصان علوم رفتاری با نگاهی بیرونی، دین را تعریف می‌کنند؛ یعنی تجلی و نمود خارجی دین به طور کلی - و نه یک دین خاص را - بلکه پدیده‌ای عینی در نظر می‌گیرند و هر کدام، بعدی را که متناسب با تخصصشان است بررسی می‌کنند. براساس یک تقسیم‌بندی، تعاریف برون دینی خود به دو دسته کلی تعاریف ماهوی و تعاریف کارکردی تقسیم می‌شوند. تعاریف ماهوی معیار شناسایی دین را وجود خصوصیات متمایز کننده آن می‌دانند؛ بر خلاف تعاریف کارکردی که معیار شناسایی دین را وابسته به کارکردهایی می‌دانند که آن پدیده ایفا می‌کند.

در تعاریف ماهوی از دین، برخی سعی کرده‌اند به طور مستقیم لب و جوهره دین را در تعریف آورند، نظیر اعتقاد به هستی‌های روحانی یا تصدیق به یک قادر متعال یا خدایی سرمد. دسه دیگر تعاریف ماهوی که بخش معظم تعاریف دین را شامل می‌شوند، تلاش کرده‌اند با برشماری ویژگی‌های عمومی دین به تعریف آن نایل آیند؛ چنانچه دورکیم به ایجاد همبستگی اخلاقی در جامعه و برخی دیگر به ایجاد تمایز میان مفاهیم عرفی - قدسی، یا انسانی - فرانسائی اشاره کرده‌اند. (ترنر، ۱۳۸۱؛ به نقل از بخشی و ایازی، ۱۳۹۴: ۹۳)

در یک تقسیم‌بندی از زاویه دیگر، تعاریف دین به دو دسته «مفهومی» و «شهودی» تقسیم می‌شوند. در حالی که تعاریف مفهومی به شفاف سازی ابعاد مفهومی دین به منظور یک واقعیت خارجی تاکید می‌کنن، دیدگاه شهودی بیشتر بر احساسات، عواطف و تجربیات دینی فرد، به منزله ذات و گوهر دین تکیه می‌کنند. دین به دلیل ماهیت چند بعدی که دراد و نیز تکثیر و گوناگونی وسیع آن در جوامع بشری، در بیان و تعریف مفهومی نیز دارای همین کثرت است. چنان که ذکر شد، از زاویه‌ها و منظرهای متفاوتی می‌توان به دین نگریست، تعریف‌هایی از آن ارائه داد و ویژگی‌ها و تقسیم‌بندی‌هایی را برشمرد. تعاریفی که در حوزه دین اسلام صورت گرفته و تا حد زیادی قابل تعمیم به سایر ادیان ابراهیمی است، عموماً شامل دو بخش عمده عقاید و دستورات یا قوانین و مقررات است که این دستورات خود به د بخش اخلاقیات و فقهیات تقسیم می‌شوند. در این تعاریف دین به طور عمده مجموعه گزاره‌های وحیانی در نظر گرفته شده است. در مقابل تعریف برون دینی چون به توصیف آنچه دین در جامعه و انسان وجود دارد، پرداخته اند؛ کثرت و تنوع بیشتری دارند. رویکردهای ماهوی، کارکردی، شهودی، جامعه-شناختی، روانشناختی، معرفتی و... نشانگر برخی از جنبه‌هایی هستند که می‌توان بر اساس آن‌ها به تعریف جلوه‌ای از دین متجلی در هستی پرداخت. (بخش و ایازی، ۱۳۹۴: ۹۴)

بعد از ارائه تعریف مختصری از واژه دین، به نظرات دانشمندان اسلامی و غربی درباره دین می‌پردازیم:

۳-۲-۲- تعریف دین از منظر دانشمندان اسلامی

مراد این دانشمندان از دین، دین وحیانی و الهی است نه هر چه که نام دین بر او نهاده می‌شود. ومنظور آنها دین بشری و ادیانی که ساخته انسان است و ریشه در نیازهای آدمی دارد، نمی‌باشد.

و منظور آنها دینی نیست که بر پایه بت پرستی یا اعتقاد به نیروهای جادویی و مانند آن باشد. بلکه منظور آنها از دین ادیانی است که ریشه در غیب دارند و پایه و اساس آنها بر وحی و پیام الهی استوار است، و انسان نه‌سازنده دین بلکه دریافت کننده پیام الهی است که باید به آن اعتقاد پیدا کرده و به محتوای وحی ملتزم شده و سلوک فردی واجتماعی خود را بر آن اساس تنظیم کند.

علامه طباطبایی با بیان اینکه دین تنها به نیایش و ستایش خدا نپرداخته، بلکه برای کلیه شئون فردی و اجتماعی انسان دستورهای جامع و مقرراتی مخصوص وضع نموده است، می‌گوید:

دین، عقاید و یک سلسله دستورهای عملی و اخلاقی است که پیامبران از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده اند، اعتقاد به این عقاید و انجام این دستورها، سبب سعادت و خوشبختی انسان در دو جهان است. (طباطبایی، ص ۴)

ایشان در تفسیر المیزان بعد از غیر تقلیدی دانستن پیروی از دین می‌نویسد: دین مجموعه ای از معارف مربوط به مبدأ و معاد و قوانین اجتماعی، از عبادات و معاملات که از طریق وحی و نبوت به بشر رسیده، نبوتی که صدقش با برهان ثابت شده و نیز مجموعه از اخبار که مخبر صادق از آن خبر داده، مخبری که باز صادق بودنش به برهان ثابت شده است.

در جای دیگر می‌نویسد: دین نظام عملی مبتنی بر اعتقاد است که مقصود از اعتقاد در این مورد تنها علم نظری نیست؛ زیرا علم نظری به تنهایی مستلزم عمل نیست، بلکه مقصود از اعتقاد، علم به وجوب پیروی بر طبق مقتضای علم قطعی است.

ذیل آیه ۲۷ سوره روم نیز می‌نویسد: «لیس الدین الا سنه الحیاة و السبیل التي یجب علی الانسان ان یسلکها حتی یسعد فی حیاته فلا غایة للانسان یتبعها الا السعادة»، دین جز قانون زندگی و راهی که انسان باید برای رسیدن به سعادت بپیماید، نیست و هدف نهایی انسان همان رسیدن به سعادت است.

و نیز بیان می‌کند که: دین روش مخصوصی است در زندگی که صلاح دنیا را به طوری که موافق کمال اخروی و حیات دایمی حقیقی باشد تامین می‌نماید. پس در شریعت باید قانون‌هایی وجود داشته باشد که روش زندگانی را به اندازه احتیاج، روشن سازد. (تفسیر المیزان، ص ۶۴)

استاد مطهری رحمه الله علیه می‌نویسد: اصول مکتب انبیاء که دین نامیده می‌شود یکی بوده است و آن اسلام است و اسلام نام دین خداست، که یگانه است، همه پیامبران برای آن مبعوث شده‌اند و به آن دعوت نموده‌اند. (مطهری، ص ۲۰۹)

بیوک علیزاده در تعریف کاربردی از دین می‌نویسد: ادیان، علی العموم، برای پیروان خود سه کار انجام داده‌اند: